

LAPSEN OSALLISUUTTA TUKEVAT TEKIJÄT SIJAISSIJAIN HUOLLOSSA

Lotta-Riina Vatanen
Kandidaatintutkielma
Sosiaalityö
Avoin yliopisto
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2021

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Tekijä Lotta-Riina Vatanen	
Työn nimi Lapsen osallisuutta tukevat tekijät sijaishuollossa	
Oppiaine Sosiaalityö	Työn laji Kandidaatintutkielma
Aika Kevät 2022	Sivumäärä 35
<p>Tiivistelmä</p> <p>Kandidaatintutkielman tarkoituksena on tarkastella sijaishuollossa olevien lasten osallisuutta tukevia tekijöitä. Osallisuus on moniulotteinen käsite, joka ilmenee eri tavoin. Lastensuojelussa lapsen osallisuutta määritellään ja tarkastellaan sopimuksien ja lakien kautta. Osallisuuteen vaikuttaa vahvasti myös lapsen kokemus osallisuuden toteutumisesta. Lapsen osallisuuden toteutuminen ei ole automaatio, eikä se toteudu itsestään. Osallisuuden toteutumisesta vastuussa ovat lapsen ympärillä olevat aikuiset. Sijaishuollossa olevien lasten arjessa intensiivisimmin mukana ovat sijaishuoltoajan työntekijät, myös lapsen omalla sosiaalityöntekijällä on suuri vastuu lapsen arjesta ja hyvinvoinnista.</p> <p>Tutkielma on toteutettu kirjallisuuskatsauksena ja lähdeaineistoon on valittu kymmenen tutkimusta. Osassa tutkimuksista pääpaino on ollut lasten hyvinvoinnissa, mutta osallisuus ja omiin asioihin vaikuttamisen mahdollisuus on kuitenkin noussut yhdeksi hyvinvointia tukevaksi osa-alueeksi tutkimuksissa.</p> <p>Käyttämäni aineiston pohjalta luokittelin lapsen osallisuutta tukevat tekijät viiden eri teeman mukaan: luottamus ja turvallisuus, suhdeperusteisuus, tasavertaisuus ja yhteisöllisyys sekä vastuusosiaalityöntekijän vaikutus. Lähdeaineiston pohjalta voidaan todeta, että sijaishuollossa olevan lapsen osallisuutta voidaan tukea monin eri tavoin sijaishuoltoajan arjessa.</p>	
Asiasanat: lastensuojelu, sijaishuolto, osallisuus	
Säilytyspaikka: Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	LASTENSUOJELU JA SIJAISHUOLTO	4
	2.1 Lapsen oikeudet	4
	2.2 Lastensuojelu	5
	2.3 Lastensuojelulaki ja sijaishuolto.....	6
3	OSALLISUUS	8
	3.1 Osallisuuden viitekehykset ja teoriat lastensuojelussa.....	9
	3.2 Osallisuusprosessi lastensuojelussa	12
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	15
5	OSALLISUUTTA TUKEVAT TEKIJÄT	19
	5.1 Luottamus ja turvallisuus	19
	5.2 Suhdeperustaisuus.....	21
	5.3 Tasavertaisuus ja yhteisöllisyys	22
	5.4 Vaikuttamisen mahdollisuus	24
	5.5 Vastuusosiaalityöntekijän merkitys	27
6	YHTEENVETO	30

1 JOHDANTO

”Samalla se kertoo lastensuojelun ytimestä, jossa tasapainoillaan huolenpidon ja rajoittamisen välillä. Lapsille ja nuorille on annettava mahdollisuus karata, mutta karkumatkalta haetaan aina takaisin. Vaikuttavinta on sen korostaminen, että emme jätä niitä, jotka ovat kokeneet kovia. Me etsimme niin kauan, kunnes löydämme heidät. Me luomme toivoa, uskomme ja välitämme. Voiko lastensuojelun vaativinta tehtävää kuvata kauniimmin?” (Pösö 2016, 321-322).

Sijaishuollossa olevat lapset ovat erityisasemassa ja erityisen suojelun tarpeessa, sijaishuollon tehtävän ja luonteen takia. He tarvitsevat ympärilleen aikuisia, jotka välittävät heistä kaikkina hetkinä, myös silloin kuin muut eivät jaksakaan. Itse ehdin työskennellä ohjaajana lastensuojelun sijaishuoltoyksikössä yli viisi vuotta. Tuona aikana pääsin kokemaan omaohjaajana monenlaisia tilanteita, hetkiä sekä tunteita yhdessä lapsen kanssa. Yksi keskeinen tehtävä oli lapsen osallisuuden tukeminen sijoitusprosessin aikana. Lapsen osallisuus ei kuitenkaan toteudu niin yksinkertaisesti ja helposti, mitä ulkopuoliset voisivat luulla. Lapsen aito osallisuus vaatii ympäriltä olevilta aikuisilta paljon työskentelyä lapsen kanssa, se ei toteudu itsestään. Aito osallistuminen vaatii turvaa ja luottamusta, jota ei rakenneta hetkessä, etenkin jos lapsen taustalla on pettymyksiä, menetyksiä ja epävarmuutta omasta ja perheen tilanteesta.

Lastensuojelussa lapsen osallisuutta tarkastellaan yleensä lapsen mielipiteen selvittämisen, kuulemisen, puhevallan ja edunvalvonnan kautta. Työssäni pyrin

keskittymään lapsen osallisuuteen vaikuttaviin tekijöihin sijaishuollossa. Laki määrittelee useammassakin kohdassa lapsen osallisuutta. Lastensuojelulaissa neljäs luku on nimeltään *lapsen osallisuus*, perustuslain 6 § :n 3 momentin mukaan lapsella on oikeus vaikuttaa häntä koskeviin asioihin ikätason mukaan sekä lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti. Sosiaalihuollon asiakaslain 10 § :ssä painotetaan lapsen näkemyksen huomioon ottamista ikätasoisesti, myös YK :n lapsen oikeuksien 12 :sta artiklassa on vastaavanlainen sisältö. (Saastamoinen 2010, 65.) Vaikka lapsen osallisuutta on määritelty useammassakin eri kontekstissa se ei vielä takaa sitä, että lapsi aidosti osallistuu häntä koskeviin asioiden suunnitteluun ja arviointiin tai ylipäätään kertoo omat ajatukset ja mielipiteet ääneen lastensuojelun työntekijöille.

Kandidaattitutkielmani toteutan kirjallisuuskatsauksena ja tutkimuskysymyksiäni on: mitkä tekijät tukevat lapsen osallisuutta sijaishuollossa? Lähteenä työssäni käytän niin tutkimuksia, artikkeleita, julkaisuja, lastensuojelua käsittelevää kirjallisuutta sekä lain ja sopimusten tuomaa näkökulmaa. Työni aluksi määrittelen keskeisimmät käsitteet, jotka ovat lastensuojelu, sijaishuolto ja osallisuus. Analyysivaiheessa nostan keskeisimmät osallisuutta tukevat tekijät lähempään tarkasteluun. Tutkielmani lopuksi vedän yhteen työni keskeisimmän sisällön ja johtopäätökset. Aihe on mielestäni tärkeä ja ajankohtainen sillä lastensuojelussa lasten osallisuus on ollut jo parin vuosikymmenen ajan merkittävä teema kehittämisessä ja tutkimuksessa. Tärkeää olisikin saada juurrutettua näitä keinoja käytäntöön. (Bardy & Heino 2013, 21.) Lapsen osallisuuden vahvistaminen on otettu huomioon Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa (LAPE), jonka yksi merkitsevimmistä päämääristä on vahvistaa lasten osallisuutta ja lapsikeskeistä työskentelyä.

Lapsen osallisuuden mahdollisuudesta ja toteutumisesta on vastuu ympärillä olevilla aikuisilla. Näin ollen aikuisten on tärkeää ottaa huomioon ne tekijät, jotka tukevat lapsen osallisuuden toteutumista. Sijaishuollossa olevilla lapsilla lähimpänä olevat aikuiset arjessa ovat sijaishuoltopaikan työntekijät. Lapsen oma sosiaalityöntekijä on myös vastuussa, vaikka hän ei ole läsnä arjessa. Myös lapsen tilanteesta riippuen vanhemmat ja sukulaiset tai muu läheinen ja tärkeä ihminen voi

olla mukana lapsen elämässä. Osallisuuden teorioita tarkastellessa nouseekin esiin lapsen osallisuuden moniulotteisuus ja toteutumisen eri ilmentymät.

2 LASTENSUOJELU JA SIJAISHUOLTO

Ennen kuin käsittelen lapsen osallisuutta tukevia tekijöitä, on hyvä perehtyä lapsen oikeuksiin, lastensuojeluun ja siihen liittyviin lakeihin sekä sijaishuoltoon. Taustoitusta auttaa hahmottamaan paremmin lastensuojelun moninaisuuden sekä sen, miksi lapsen osallisuuden toteutuminen ei välttämättä ole aina automaatio. Tutkielmassani käytän ainoastaan lapsi-sanaa, sillä lastensuojelulain (417/2007) 6 § mukaan lapsena pidetään alle 18-vuotiasta ja sijaishuollosta siirrytään jälkihuoltoon yleensä lapsen täyttäessä 18-vuotta.

2.1 Lapsen oikeudet

Kansainväliset sopimukset ovat merkittävässä roolissa ohjaamassa toimintaa lastensuojelun kentällä. Lapsen oikeuksien turvaamisen kannalta merkittävin sopimus on lapsen oikeuksien yleissopimus. Suomi on sitoutunut noudattamaan lapsen oikeuksien sopimusta lain tasoisena vuodesta 1991 alkaen. Lapsen oikeuksien sopimus ottaa lapsen huomioon yksilönä ja takaa lapselle heti syntymästä alkaen ihmisoikeudet. Sopimuksessa korostetaan lapsen näkemyksen tärkeyttä, itsenäistä asemaa oikeuksien haltijana sekä vähitellen kasvavaa itsemäärämisoikeutta. Sopimuksen kaikki oikeudet eivät liity lapsen perustarpeisiin, vaan oikeuksia käsitellään laajemmin, esimerkiksi oikeutta kieleen ja kulttuuriin sekä yksityisyyteen. Lapsen oikeuksien sopimus ottaa myös kantaa lapsen oikeuteen lastensuojeluun ja

nämä velvoitteet onkin pyritty ottamaan huomioon lastensuojelulaissa ja sen valmistelussa. Sopimus on myös erittäin keskeinen lapsen edun määrittelyn kannalta, se luo pohjan lapsen edun sisällölle. Lapsen edun määrittely on lähtökohtana myös lastensuojelulaissa. Sopimus velvoittaa niin vanhempia, kuntaa, valtiota sekä muita aikuisia ottamaan huomioon lapsen edun ja näkemyksen. (Hakalehto 2016, 35-37; Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991.)

Sopimuksen tarjoaman suojan ja turvan lisäksi lapsen oikeudet velvoittavat antamaan lapselle mahdollisuuden osallisuuteen omaan elämäänsä liittyvissä asioissa. Tämä tarkoittaa sitä, että on tärkeää saada lapsen oma ääni kuuluviin ja samalla tuoda esille lapsen oma näkökulma asioihin, jotka koskettavat häntä. Lapsen osallisuudella pyritään myös turvaamaan lapsen kykyä toimia sosiaalisessa ympäristössä sekä kasvaa tasapainoiseen aikuisuuteen. Lapsen osallisuutta painotetaan etenkin lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklassa, jossa todetaan, että lapsen tulee saada ilmaista vapaasti omat näkemyksensä häneen liittyvissä asioissa ja näkemykset on otettava huomioon kehitystason ja iän mukaan. Myös Suomen perustuslain 6§:n 3 momentissa velvoitetaan takaamaan lapsen osallisuus. (Saastamoinen 2016, 8-9; Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991.) Lapsen osallisuuden turvaaminen lähtee siis jo kansainväliseltä tasolta, joka on myös pitänyt huomioida, kun lastensuojelulakia on säädetty.

2.2 Lastensuojelu

Lastensuojelun kolme perustehtävää ovat varsinainen lasten suojelutehtävä, vanhempien tukeminen kasvatustehtävässä sekä vaikuttaminen lasten yleisiin kasvuoloihin. Lastensuojelu ymmärretäänkin laajasti lasten suojeluksi. Lasten hyvinvointia edistetään ja ongelmia pyritään ehkäisemään erilaisilla yhteiskunnallisilla toimilla. Keskiössä on lapsen elinympäristön turvallisuus, jolla on suuri vaikutus lapsen hyvinvointiin. Lapsen hyvinvoinnista vastuu on ensisijaisesti hänen vanhemmilla tai muilla huoltajilla. Tarvittaessa viranomaisella on kuitenkin vastuu tukea vanhempia kasvatustehtävässään ja tarpeen vaatiessa perhe tulee ohjata

lastensuojelun piiriin. (Lastensuojelun käsikirja 2021b.) Lastensuojelun toimintaa ohjaa lastensuojelulaki (41/2007 § 1), jonka tarkoituksena on turvata lapsen oikeus monipuoliseen ja tasapainoiseen kehitykseen, erityiseen suojeluun sekä turvalliseen kasvuympäristöön.

2.3 Lastensuojelulaki ja sijaishuolto

Lastensuojelussa keskeinen ohjaava tekijä on siis lastensuojelulaki (417/2007), jonka tarkoituksena on varmistaa lapsen oikeus monipuoliseen ja tasapainoiseen kehitykseen, erityiseen suojeluun sekä turvalliseen elinympäristöön. Lastensuojelulaissa määritellään esimerkiksi lapsen sijaishuolto. Pykälän 49 §:n mukaan lapsen sijaishuololla tarkoitetaan kiireellisesti sijoitetun, huostaanotetun tai pykälän 83 §:n mukaista väliaikaismääräyksellä sijoitetun lapsen hoidon ja kasvatuksen järjestämistä kodin ulkopuolella. Sijaishuolto pystytään järjestämään ammatilliseen perhekotiin, sijaisperheeseen, lastensuojelulaitokseen tai muulla lapsen edun ja tarpeiden mukaisella tavalla. Kaikessa päätöksenteossa on tärkeää kuitenkin ottaa huomioon lapsen etu, josta on säädetty lastensuojelun lain 4 §:ssä. Pykälässä ohjataan ottamaan huomioon lapsen etu ja sen arvioinnissa on huomioitava, miten ratkaisut ja toimenpiteet mahdollistavat lapsen mahdollisuuden vaikuttamiseen ja osallistumiseen omissa asioissa. Lapsen toivomusten ja mielipiteiden selvittämiseen on velvoitettu lastensuojelua toteutettaessa sekä päätöksiä tehdessä 5 §:ssä. Osallisuudesta lakiin on taas kirjoitettu kokonaan oma lastensuojelulain neljäs luku. (Barkman, Inkinen, Isoniemi & Vario 2017, 16; Lastensuojelulaki 417/2007.).

Sijaishuoltoon sijoitetut lapset ovat erityisasemassa ja erityisen suojelun tarpeessa, sijaishuollon tehtävän ja luonteen takia. Sijaishuollossa puututaan vahvasti lapsen sekä hänen perheensä perusoikeuksiin ja yksityisyyteen. Keskeisiä kysymyksiä sijaishuollossa on lapsen itsemääräämisoikeuden ja oikeusturvan toteutuminen. Sijaishuollossa onkin kyse julkisen vallan käyttämisestä. (Hoikkala, Kojo, Tervo & Aaltonen 2018, 11.) Sijoitetulla lapsella on oikeus erityissuojeluun ja turvalliseen kasvu-

ympäristöön. Tästä syystä onkin erityisen tärkeää kiinnittää huomiota lapsen tarpeiden, edun sekä perus- ja ihmisoikeuksien mukaisen sijaishuollon toteutumiseen. Riskinä kuitenkin on, että osallisuus kaventuu ainoastaan hallinnollisen mielipiteen selvittämismuotoiksi sekä virallisten tilanteiden tarkasteluun. Jolloin lapsen osallisuuden kokemuksella ei ole merkitystä. (Lahtinen 2018, 25.)

Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten päätösten perusteet ja tarkoitus sekä oikeudelliset vaikutukset voivat olla erilaisia. Lapsen ollessa sijaishuollossa on lapsella erityisiä oikeuksien, joihin tulee kiinnittää huomiota ja ne pitää turvata koko lapsen sijaishuollon ajan. Sijaishuollon muotoja on erilaisia ja onkin tärkeää, että lapselle valitaan oikeanlainen sijaishuoltopaikka, joka pystyy vastaamaan lapsen tarpeisiin. Keskeiset periaatteet ovat lapsen yksilölliset tarpeet sekä lapsen etu. Vaihtoehtoja onkin valittava lapsen kehityksen, tarpeiden ja edun kannalta paras sijaishuoltopaikka lapselle. Työssäni tarkastelen lapsen osallisuutta tukevia tekijöitä laitoshuollossa. Nuorisokodit, lastenkodit, vastaanottokodit, koulukodit sekä muut näihin rinnastettavat lastensuojelulaitokset luetaan laitoshuoltoon. Lastensuojelulaitoksia ylläpitävät yksityiset toimijat, kunnat tai valtio. Aluehallintovirasto valvoo yksityisten laitosten toimintaa. Laitoshuoltoon sijoitetaan pääasiassa erityisosaamista vaativia lapsia. Lastensuojelulaitoksissa on mahdollista soveltaa lastensuojelulaisissa määriteltyjä rajoitustoimenpiteitä. (Lastensuojelulaki 417/2007; Saastamoinen 2010, 1-11.)

3 OSALLISUUS

Käsitteenä osallisuus on abstrakti, monimuotoinen ja laaja, eikä sille ole löytynyt yhtenäistä määritelmää. Osallisuutta voidaankin pitää kattokäsitteenä, joka kokoaa lähestymistapoja ja ymmärrystä. Osallisuutena on nähty eri ulottuvuuksia, kuten yhteisyyttä, liittymistä, kuulumista sekä suhteissa olemista. Osallisuus on myös mukaan ottamista ja yhteensopivuutta sekä osallistumista ja siihen nivoutuen demokratiaa ja vaikuttamista. Se on myös kaiken aiemmin mainitun johtamista ja järjestämistä. (Isola, Kaartinen, Leemann, Lääperi, Schneider, Valtari & Keto-Tokoi 2017, 3.) Osallisuus ilmentyy monenlaisena toimintana.

Ihmisen liittymistä erilaisiin elämän merkityksellisyyttä lisääviin vuorovaikutussuhteisiin ja hyvinvoinnin lähteisiin, voidaan pitää osallisuuden kokonaisuuksina. Osallisuus pitää sisällään vaikuttamista oman elämänsä kulkuun, toimintojen mahdollisuuksiin, palveluihin sekä joihinkin kollektiivisiin asioihin. Osallisuuden voidaan nähdä ilmenevän; päätösvaltana omassa elämässä, vaikuttamisen prosesseissa, paikallisesti henkilön osallistuessa merkityksellisyyden luomiseen. (Isola ym. 2017, 5.) Ihmisen osallisuus tapahtuu monissa eri hetkissä ja konteksteissa.

Osallisuudessa on kyse sekä oman elämän vaikuttamisesta, että johonkin kuulumisesta. Lapsen osallisuus toteutuu silloin, kun lapselle tulee tunne siitä, että hänet on kohdattu ja hänen esille nostamansa asiat on otettu heitä koskevassa päätöksenteossa huomioon. Osallisuuden tulee olla myös turvallista ja lapsen pitää pystyä luottamaan siihen, että aikuisilta hän saa rajoja, rakkautta ja huolenpitoa. Osallisuus ei tar-

koita sitä, että lapsi saa vastuun päättää kaikesta tai lapsen toiveiden mukaan toimitettiin aina. Osallisuutta on se, että lapsi voi kertoa omat ajatuksensa tai olla kertomatta, mahdollisuus näkemyksen kertomiselle aikuisen on tarjottava lapselle. (Tulensalo, Kalliomeri & Laimio 2021, 19; Inkinen 2018, 52.) Lapsen osallisuus ei siis ole yksiselitteistä, vaan sillä on eri ulottuvuuksia, jotka näkyvät eri konteksteissa hieman eri tavalla.

3.1 Osallisuuden viitekehykset ja teoriat lastensuojelussa

Lastensuojelussa lasten osallisuus toteutuukin ristiriitaisissa ja monimutkaisissa valtakäytön verkostoissa, joissa vaikuttamassa ovat perheen lisäksi myös monet muut asiantuntijat mahdollisesti erilaisine tulkintoineen ja intresseineen. Lasten osallisuus tulisi kattaa koko lastensuojelun prosessi, aina ehkäisevästä lastensuojelusta jälkihuoltoon, jotta lapset voisivat osallistua laajasti palvelujen kehittämiseen ja lastensuojelun toimintaan. Tämäkään ei yksistään riitä, vaan huomioon pitäisi ottaa, myös päätösten ja lastensuojelupoliittisten linjausten arviointi ja valmistelu sekä asiakas-asiantuntijavuorovaikutussuhteet. Osallisuus tarkoittaa lapsen vahvaa asemaa niin tiedon vastaanottajana kuin tiedon tuottajana. (Hotari, Ojanen & Pösö 2013, 157.)

Niin kuin aiemmin on todettu, lastensuojelulaissa ohjataan ottamaan huomioon lapsen mielipide ja etu sekä tukemaan osallisuutta. Kuitenkaan osallisuutta ei voida kokonaan selittää lakien pohjalta. Lastensuojelussa asenne ja tunne ovat myös vahvasti läsnä osallisuudessa. Lapsi tuntee olevansa osallinen sekä arvokas osa jotain kokonaisuutta tullessaan kohdatuksi, nähdyksi ja kuulluksi. Osallisuus koostuu omaan elämään vaikuttamisesta sekä johonkin kuulumisesta. Osallisuus on myös omien ”asioiden sisällä olemista” ja ymmärrystä omaan elämään liittyvistä kokemuksista. (Inkinen 2018, 52; Barkman ym. 2017, 16.) Lapsi ei kuitenkaan itse kykene takaamaan omaa osallisuutta, joten osallisuuden toteutuminen vaatii aikuisilta vaivannäköä ja taitoa sekä mahdollisuuksien luomista kaikenlaisille lapsille ja lasten osallistumisen tukemista (Tulensalo ym. 2021, 19). Lapsen osallisuus ei ole itsestään tapahtuva asia, vaan

sen eteen on tehtävä töitä. Lastensuojelussa lapsen osallisuudessa on kyse siitä, millaisin keinoin lapsi voi olla mukana kehittämässä, arvioimassa ja toteuttamassa oman etunsa turvaamiseksi tehtävää työtä. Oman mielipiteen ilmaiseminen sekä oikeus tiedon saamiseen itseä koskevista asioista ovat osallisuuden peruspilareita. Lähtökoh- tana lapsen kanssa tehtävässä työssä on lapsen osallisuus ja se tuleekin ottaa huomi- oon kaikessa lapsen kanssa tehtävässä työskentelyssä. Näin ollen viranomaisilla ja muilla aikuisilla, jotka työskentelevät lapsen kanssa on suuri vastuu siitä, että lapsen osallisuus toteutuu. (Saastamoinen 2010, 66.) Johanna Hurtig (2006, 191) korostaakin, että lapsella on oikeus osallisuuteen omassa asiassaan.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen lastensuojelun käsikirjan (2021a) mukaan lastensuojelussa osallisuus käsittää lapsen mahdollisuuksista kertoa mielipiteensä ja vaikuttaa asioihin sekä lapsen oikeudesta saada tietoa itseän liittyvistä päätöksistä, suunnitelmista, toimenpiteistä, ratkaisuista ja niiden perusteluista. Osallisuus konk- retisoituu usein osallistumisessa, joka on toimintaa. Hurtig (2006, 167) mukaan lapsen aktiivinen toimijuus ja osallisuus vaativat sen, että lapsilla on mahdollisuus olla mu- kana tuottamassa tietoa odotuksistaan, tilanteistaan ja kokemuksistaan. Lapsilla on tietoa, mitä kukaan muu ei voi tietää. Lastensuojelussa lapsen osallisuutta tarkastel- laan paljon lastensuojelulain antamien kehysten pohjalta. Lastensuojelulain 4. luku on lapsen osallisuus, johon sisältyy lapsen kuuleminen, mielipiteen selvittäminen, lapsen puhevallan käyttö sekä mahdollisuus edunvalvojan käyttöön. Myös YK:n lapsen oi- keuksien sopimuksen 12 artiklassa määritellään ottamaan huomioon lapsen näke- mykset iän ja kehitystason mukaan. Vastaavat sisällöt löytyvät myös sosiaalihuollon asiakaslain 10 §:stä ja perustuslain 6 §:n 3 momentista. (Saastamoinen 2010, 65.)

Lastensuojelun käsikirjan (2021a) mukaan lastensuojelun viitekehyksessä lapsen osallisuutta on kuvailtu erilaisten teorioiden kautta, jotka kuvaavat, miten hyvin osal- lisuus toteutuu. Osallisuutta on esimerkiksi kuvailtu tikapuu- tai porrasmalleilla niin, että alhaisimmalla tasolla lapsella ei ole lainkaan tai vain vähän mahdollisuuksia vai- kuttaa omiin asioihin. Mitä ylemmäs lapsi etenee, sitä enemmän hänelle mahdollistuu vaikuttaa asioihin. Yksilön osallisuuden oletetaan lisääntyvän samassa suhteessa. Las- tensuojelussa kuitenkin on ratkaisevaa, millainen on lapsen oma kokemus siitä, miten

hän on voinut olla mukana vaikuttamassa häntä koskevien päätöksiä käsittelyssä. Erityisesti lasten kohdalla tarkastelu suuntautuu aikuisiin ja heidän käyttämäänsä valtaa ja osallisuutta punnitaan sen tarkoituksena. Lasten arvioidaan olevan osallisena toiminnassa, mitä enemmän he voivat olla toteuttamassa päätöksiä. (Hotari ym. 2013, 151). Hurtig (2006, 169) korostaakin sitä, ettei lapsen tiedon merkityksen tunnustaminen riitä, osallisuus vaatii esiin nousseiden kysymysten pohtimista, konkretisoimista ja ratkaisemista. Tikapuumallia voidaan kuitenkin kritisoida siitä, että se ei aina ota huomioon lapsen subjektiivisten kokemusten merkitystä. Oletuksena on, että vaikutusmahdollisuuden ja vallan lisääntyessä osallisuus lisääntyy automaattisesti (Hotari ym. 2013, 151).

Osallisuus-käsitettä on lähestytty myös sosiaalipedagogisen näkökulmasta, jonka lähtökohtana on ajatus osallisuudesta yhteisön ja ihmisen välisenä suhteena. Sosiaalipedagoginen osallisuuskäsitys jäsentyy kolmeen ulottuvuuteen: johonkin osallistumisena (ihminen toimii osana yhteisöä), kuulumisena (ihminen on osa yhteisöä) sekä kuulumisen tunteena (ihminen kokee olevansa osa yhteisöä). Jotta osallisuuskäsityksen eri ulottuvuudet olisivat mahdollisia, tarvitaan yhteisöjä, joissa on mahdollisuus toimia ja tulla kuulluksi, nähdyksi ja tunnustetuksi omana itsenään, sekä yhdessä toimimista niin, että jokaisella yhteisön jäsenellä on mahdollisuus vaikuttaa yhteisön asioihin aidosti. (Tuulensalo ym. 2021, 20.)

Harry Shierin (2001, 109-111) osallisuuden mallissa tarkastellaan myös aikuisten velvoitteita, mahdollisuuksia sekä valmiuksia suhteessa lasten osallisuuteen. Malli pitää sisällään viisi porrasta, joita etenemällä osallisuuden aste lisääntyy. Lasten kuunteleminen on ensimmäisellä portaalla, toisella portaalla lapsia autetaan mielipiteen ilmaisemisessa, lasten näkemykset huomioidaan kolmannella portaalla, neljäs porttas kuvastaa lasten mukaan ottamista päätöksentekoon ja viidennellä portaalla jaetaan vastuuta ja valtaa lasten kanssa. Lapsen oikeuksien minimiedellytysten täyttyminen vaatii kolmen ensimmäisen portaan sisältämien asioiden toteutumisen. Shierin (2001, 111) mallin pohjalta voidaan koota myös arviointiväline, jossa osallisuuden ulottuvuuksia tarkastellaan joka portaalla erikseen, eritoten aikuisten velvoitteiden, mah-

dollisuuksien ja valmiuksien kautta. (Hotari ym. 2013, 151-152.) Shierin viiden portaan malli auttaa siis hahmottamaan, miten aikuiset pystyvät vaikuttamaan ja tukemaan lasten osallisuutta, joka on tärkeää lastensuojelun kontekstissa, jossa tehdään päätöksiä ja jotka vaikuttavat lapsen elämään.

Nigel Thomas (2002) taas määrittelee osallisuutta useampien ulottuvuuksien kautta, joiden keskinäiset suhteet voivat vaihdella. Samalla myös muuttuu lapsen kokemus osallisuudesta. Thomasin teoriassa osallisuuden eri ulottuvuudet mahdollistavat lapsia saamaan tietoa, valita, vaikuttaa prosessiin, ilmaista itseään, saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen sekä itsenäisiin päätöksiin. Thomasin mukaan mahdollisuus valita pitää sisällään myös lapsen mahdollisuuden kieltäytyä osallistumisesta. Thomasin mukaan lapsen mahdollisuus ilmaista itseään on tärkeää, koska lapsilla voi olla välillä haastavaa ilmaista ajatuksiaan niin, että ne tavoittavat aikuiset, etenkin monimutkaisissa tilanteissa. Thomasin mukaan ilman lapsen kokemusta ei voida puhua osallisuuden toteuttamisesta, joten lapsen omalla kokemuksella on suuri merkitys. (Hotari ym. 2013, 153-154.) Thomasin malli ottaa huomioon lapset yksilöinä, joilla jokaisella on omanlaisensa tilanne. Etenkin lastensuojelun asiakkaiden tilanteen saattavat olla monimutkaisia ja välillä vaikeasti hahmotettavissa lapsille.

3.2 Osallisuusprosessi lastensuojelussa

Osallisuus edellyttääkin tekoja prosessiin osallistuvilta tahoilta, joissa annetaan mahdollisuus päästä osalliseksi jostakin tai osallistua johonkin. Yhteisesti toteutettu lastensuojelun asiakkuuden prosessi merkitsee yhteisen ja jaetun ymmärryksen tavoittelua sekä dialogisuutta. Monesti asiakkuuden aikana lapsi ja perhe antavat myös työntekijälle mahdollisuuden olla osallisena perheen elämässään. Osallisuudella onkin olemassa vain hieman reunaehtoja. Perheen tilanne, lapsen ikä tai muut ominaisuudet, vaikeuksien laatu sekä luonne harvoin estävät lapsia tai vanhempia osallistumasta työskentelyyn ainakin jollain keinoin. Edellä mainitut muuttuja saattavat kuitenkin

vaikuttaa siihen, minkälaista osallisuutta tavoitellaan ja mitä menettelytapoja osallisuuden tukemiseksi voi yrittää. (Muukkonen 2013, 165.)

Tiina Muukkonen (2013, 166-167) on avannut asiakasprosessia osallisuuden kautta lastensuojelussa. Asiakasprosesseissa osallisuus rakentuu kahdella tasolla: asiakasprosessien osien kokonaisuutena ja yksittäisissä kohtaamisissa. Jokaisella lapsella nämä yhdessä muodostavat osallisuudesta omanlaisensa. Lastensuojelussa sosiaalityöntekijä koordinoi asiakasprosessia, johon kuuluvat erilaisten neuvotteluiden, tapaamisten, päätösten ja arviointien jatkumo. Työntekijälle koordinointiin kuuluu huolehtia lasten ja aikuisten osallisuudesta prosessin eri vaiheissa. Pidempää asiakkuutta rytmittävät suunnitelmat, niiden toteutukset ja arvioinnit sekä tilannearviot. Asiakkaiden osallisuutta prosessitasolla tukee avoin tiedonvälitys ja -muodostus sekä suunnitelmallisuus, josta käytetään käsitettä asiakkaiden prosessiosallisuus. Lasten kohtaamisissa osallisuutta voidaan eritellä myös erilaisina konkreettisina tekoina. Kohtaamisosallisuus voi toteutua esimerkiksi jokaisessa yksittäisessä tapaamisessa, kun pyritään dialogisuuteen lapsen kanssa. Kohtaamisosallisuuden laatua kuvaa parhaiten dialogisuus, kun prosessiosallisuudessa tärkeää on tiedonvälitys ja -muodostus. Rakentaviksi elementeiksi prosessi- ja kohtaamisosallisuudessa ovat: puheen aiheena lapsi, lapsen näkeminen, lapsen sekä vanhemman kokema vuorovaikutus, lapsen osallisuus tietoon (lastensuojelun asiakkuudesta sekä perheen tilanteesta), lapsen kohtaaminen tapaamisissa, tapaamisen keskiössä on lapsi, jolloin hän on tiedon käsitelijä, palauttaja ja tuottaja (kohtaamisajan laatu) sekä lapsen rooli arvioijana.

Muukkosen (2013, 167) mukaan osallisuuselementeistä valitaan lapselle ja perheelle sopivimmat osat tarjolle, jolloin lapsen osallisuus rakentuu lapsierityiseksi. Paras tilanne olisi, kun valinta tehtäisiin yhdessä. Lapsen ja vanhempien kanssa puhuminen lapsen osallisuudesta tuo lapsen esiin ja kuljettaa keskustelun tärkeimpään, eli lapsen hyvinvointiin ja etuun sekä lapsen edun kannalta oikeiden päätösten tekoon. Lapsierityinen osallisuus koostuu siitä, että parhaat mahdolliset osallisuuden rakennuselementit vaihtelevat ja jokaiselle lapselle paras mahdollinen osallisuus on oman-

laista. Rakennusaineista voi valita sopivia elementtejä toteuttamaan osallisuutta kyseisen lapsen kohdalla. Asiakasprosessin aikana osallisuutta tulee rakentaa lapsisensitiivisesti ja aktiivisesti kohtaamisen ja prosessin tasolla.

Osallisuuden hyödyt ja merkitykset lapsille ja vanhemmille Muukkonen (2013, 172-173) on tiivistänyt viiteen ryhmään, jotka ovat: lapsen tuleminen kuulluksi ja vaikuttamisen mahdollisuus, ymmärryksen ja tiedon kasvu, lapsen suojelun luonteva toteuttaminen, voimavarojen esiin saaminen ja niiden käyttöönotto sekä yhteisen arvioinnin mahdollisuus asiakasprosessissa. Etenkin lastensuojelun suojelutehtävän kannalta on erittäin tärkeää, että elementteinä lapsen suojeleminen ja osallisuus tukevat toisiaan.

Lapsen osallisuuden vahvistaminen lastensuojeluprosessissa on otettu huomioon Tulevaisuuden sosiaali- ja terveyskeskus – ohjelmassa, Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelman (LAPE) myötä, jossa toimeenpannaan sidosryhmien ja uudistuskomitean esille tuomia ehdotuksia. LAPE muutosohjelma aloitettiin hallituskaudella 2016-2019 ja se jatketaan vuosina 2020-2023 hallitusohjelman mukaisesti. LAPE:n yksi merkittävimmistä tavoitteista on vahvistaa lasten osallisuutta ja lapsikeskeistä työskentelyä, koska nähdään, että on välttämätöntä vahvistaa lasten ajatusten selvittämistä ja tunnistaa heiltä saatavan tiedon merkitys. Muutos ehdotuksiksi lastensuojelun osalta on esimerkiksi noussut yhdenmukaisen tarkastusmallin käyttöönotto, jonka mukaan kaikki laitos- ja perhehoidon sijoituspaikat tarkastettaisiin, myös dokumentointi tapahtuisi yhdenmukaiseen sijaishuoltoapaikkarekisteriin. Tämän lisäksi lapsen ja tämän asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee tavata lasta henkilökohtaisesti tarpeeksi usein. Mallinnusryhmä on kiinnittänyt toimeksiannon mukaisesti erityistä huomiota myös lapsen osallisuuden ja kuulemisen vahvistamiseen teemaan sekä muodostanut tästä kolmiportaisen jaottelun, jotka ovat ryhmä- ja yksilötaso sekä yhteiskunnallinen taso. (Hoikkala ym. 2018, 4, 27-30; STM 202,45.)

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

Tutkielmani ”Lapsen osallisuutta tukevat tekijät sijaishuollossa” toteutin kirjallisuuskatsauksena, jonka tarkoituksena on nivota yhteen aikaisempaa tutkimustietoa aiheesta. Tutkielman lopputuloksena syntyy kirjallinen koonti, jonka tulisi selventää tutkittua teemaa. Siinä tuodaan esiin niitä näkökulmia, joista kyseistä aihetta on jo tutkittu. Kirjallisuuskatsauksen tarkoitus on syventää tietoa aiemmin tutkituista ilmiöistä. (Salminen 2011, 6–7; Tuomi & Sarajärvi 2018, 138.) Kirjallisuuskatsauksessa tutkimusprosessi kulkee erilaisten vaiheiden kautta ja ne saattavat tapahtua päällekkäin sekä niiden tapahtumajärjestys voi olla myös joustava. Välillä tutkimusta tehdessä voi joutua palaamaan takaisin aiempaan vaiheeseen. (Puusa 2020, 12.) Prosessin ensimmäinen vaihe lähtee aiheen valitsemisella ja tutkimuskysymyksen asettamisella, jonka jälkeen tutustutaan saatavilla olevaan aineistoon, samalla muistiinpanoja tehden. Aineiston ollessa kasassa, aloitetaan aineiston analysointi, jolloin aineistosta kootaan tutkielman kannalta olennaiset tiedot. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 142.) Omassa tutkimusprosessissani vaiheet etenivät juurikin limittäin. Kirjoittaessani yhdestä lähteestä, löysin kyseisen teoksen lähdeluettelosta lisää hyviä lähteitä, joita lisäsin työhöni kirjoitusprosessin edetessä. Läheskään kaikki käyttämäni lähteet eivät olleet valittuina, kun aloitin kirjoitusprosessin. Analyysissa käyttämäni teemoittelu pysyi samana, vaikka lähteitä tulikin lisää.

Apuna tutkielman aiheeni valinnassa ja rajaamisessa ohjaava opettajani suositeli perehtymään teokseen ”Lapset ja sosiaalityö – kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon

uudelleenarviointia” teokseen. Teoksen avulla oli tarkoitus saada jäsentymään omia ajatuksiani tutkielmasta ja sen aiheesta sosiaalityön näkökulmasta. Tämä oli oivallinen ehdotus, sillä selailtuani teoksen läpi ja perehdyttyäni etenkin Hurtig (2006) artikkeliin ”Lasten tieto sosiaalityön haasteena”, sain jonkinlaisen oivalluksen aiheestani. Artikkelissa puhuttiin tiedosta, jonka vain lapsi tietää ja mikä tieto voikaan olla merkityksellisempää, kuin lapsen tieto omasta elämästä. Myös lapsen roolia tiedon tuottajana, lähteenä sekä työskentelyn osapuolena käsiteltiin. Viimeisen sysäyksen omalle aiheelleni toi artikkelissa esitetyt esteet lapsen tiedon hyödyntämiselle. Tämä sai itseni pohtimaan, mitkä olisivat niitä tekijöitä, joilla lapsen tietoa ja ajatuksia saataisiin paremmin tuotua esille. Artikkelin pohjalta hahmottelin aiheitani ja päädyin, että lähdän lähestymään aihetta lapsen osallisuuden kautta. Tutkimuskysymykseni on: mitkä tekijät tukevat lapsen osallisuutta sijaishuollossa?

Tutkimuksia, tieteellisiä artikkeleita sekä lähdekirjallisuutta hakiessani, tein hakuja yleensä Jykdoikin, Google scholarin ja Arton avulla. Hyödynsin myös samasta aiheesta tehtyjä tutkielmia ja niissä käytettyjä lähteitä. Hyvin usein huomasin, että siirryin tutkimuksesta toiseen lähteitä seuraamalla. Yleisimpinä hakusanoina käytin ”sijaishuolto osallisuus”, ”lastensuojelu osallisuus” sekä ”participation in social work”. Tarkempaan analyysiin valitsin kymmenen tutkimusta. Osassa tutkimuksista pääpainona on ollut lasten hyvinvointi, mutta osallisuus ja omiin asioihin vaikuttamisen mahdollisuus on kuitenkin noussut yhdeksi hyvinvointia tukevaksi osa-alueeksi tutkimuksissa. Riitta Laakson (2019) tutkimusraportissa ”Ne näki musta. Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset” tarkasteltiin huostassa olevien lasten kokemuksia sijaishuollosta ja hyvinvoinnista. Riitta Laakson (2009) toinen tutkimus ”Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityössä” tarkasteli mitä lastenkotityö on, miten sitä tehdään ja millaisesta ammatillisesta osaamisesta työssä on kyse. Tutkimuksen aineistoa on kerätty havaintomuistiinpanoista ja työntekijöitä haastatteleamalla. Jenni Lahtinen (2018) tutki artikkelissa ”Ehkä se yhdessäolo ja puhuminen ja niinku kuunteleminen...” lasten ja ohjaajien välistä vuorovaikutusta lastenkotien retkillä.

Noora Aarnion (2018) artikkeli ”Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa – Miten ammattilaiset voivat tukea nuorta ja hänen vanhempiaan sijoituksen alkuvaiheessa?” nosti esiin vuorovaikutussuhteen merkityksen ja voiman, sijoitettujen lasten kohdalta. Samalla artikkeli toi esiin lapsen tarpeet traumannäkökulmasta ja työntekijöiden mahdollisuudet auttaa ja tukea lasta, etenkin sijoituksen alkuvaiheessa. Rosi Enroos, Tarja Heino, Susanna Helavirta, Riitta Laakso ja Tarja Pösö (2017) tarkastelivat artikkelissa ”Vuosi huostassa - Lastensuojelun aikatietoista tarkastelua” sitä, millainen huostaanottopäätöksen jälkeinen vuosi on institutionaalisenä toimintana ja lasten elettyinä kokemuksena. Artikkelin lähtökohtana olivat aiemmin tehdyt analyysit kahdessa kunnassa vuonna 2013 tehdyistä huostaanotoista, joita on ensimmäisen vuoden osalta valotettu lasten, sijaishuoltopaikkojen toimijoiden ja sosiaalityöntekijöiden ajatusten pohjalta.

Jeanette Cossar, Marian Brandon ja Peter Jordan (2016) toivat tutkimuksessaan esiin lasten näkemyksiä siitä, miten heidän osallisuus on toteutunut lastensuojelujärjestelmässä. Tutkimusartikkeli ”You've got to trust her and she's got to trust you” toteutettiin haastattelemalla kahtakymmentäkuutta 6-17-vuotiasta lasta. Riikka Ikonen, Pia Eriksson ja Tarja Heino (2020) tutkivat sijoitettujen lasten hyvinvointia ja kokemuksia palveluista. Tutkimus toteutettiin osana vuoden 2019 Kouluterveyskyselyä. Tutkimuksen tuloksista voidaan nähdä, että sijaishuollossa olevien lasten hyvinvoinnin edistämiseksi ja heidän oikeuksien toteutumisessa on vielä rutkasti tehtävää ja parannettavaa. Sijoitettujen lasten kokemuksia sekä hyvinvointia tarkasteltiin myös Julie Selwyn (2015) laajassa kansainvälisessä tutkimuskatsauksessa ”Children and Young People’s Views on Being in Care”. Selwyn kokosi katsauksen 97:stä eri tutkimuksesta.

Käytin analyysissä myös Itlan (Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö) ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen yhteistyössä tekemää selvitystä vaativahoitoisten teini-ikäisten sijaishuollon työmenetelmistä. Yli tuhannen tutkimusartikkelin joukosta karsittiin toimivia menetelmiä. Toimivia työtapoja etsittiin ja selvitettiin yhdessä lastensuojelun työntekijöiden, sijoitettuna olleiden lasten, tutkijoiden, kuntien ja muiden

palveluntuottajien kanssa. Yhtenä tarkastelun näkökulmana oli lasten osallisuus. Annukka Paasivirta (2020) kokoaa artikkelissa ”Omia oikeuksia ja osallisuutta hakemassa – lastensuojelua kokeneiden lasten näkökulma Nuorten päivistä vuosilta 2011–2019 ” kymmenen vuoden ajalta sijaishuollossa olleiden lasten kokemuksia ja ajatuksia sijaishuollosta ja heidän kehittämisehdotuksia toiminnan parantamiseksi. Toiseen artikkeliin ”Näkökulmia nuorten osallisuuteen sijaishuollon laitoshoidossa” Onni Westlund ja Johanna Liukkonen (2020) kokosivat havaintoja nuorilta osallisuudesta. Artikkelissa myös käsitteellistettiin kokemuksia ja havaintoja sekä jäsennettiin ja paikannettiin niitä suhteessa osallisuuden käsitteistöön ja kehikkoon.

5 OSALLISUUTTA TUKEVAT TEKIJÄT

Lastensuojelun sijaishuollolla on vaativa yhteiskunnallinen tehtävä ja sen tulisi vastata erilaisista taustoista tulevien lasten yksilöllisiin tarpeisiin, saada aikaan tarvittavia muutoksia sekä tarjota lapsille turvallinen kasvuympäristö (Hoikkala ym. 2018, 7). Samalla sijaishuoltoa toteutettaessa lakien mukaan tulisi kiinnittää huomiota siihen, että itse asiakkaan, eli lapsen osallisuus toteutuu riittävällä tavalla, joka ei aina ole automaatio ja toteudu itsestään. Tästä syystä onkin tärkeää huomioida niitä tekijöitä, jotka tukevat lapsen osallisuutta ja sen toteutumista sijaishuollossa. Osallisuus ja mielipiteen ilmaisun mahdollisuus ovatkin lapselle tärkeä koetun hyvinvoinnin ulottuvuus (Ikonen ym. 2020, 11). Olen luokitellut käyttämäni aineiston pohjalta viisi eri teemaa, jotka ovat selkeästi tunnistettavissa lapsen osallisuutta tukevinä tekijöinä sijaishuollossa. Teemat ovat luottamus ja turvallisuus, suhdeperusteisuus, tasavertaisuus ja yhteisöllisyys sekä vastuusosiaalityöntekijän merkitys.

5.1 Luottamus ja turvallisuus

Yksi keskeisimmistä tekijöistä lastensuojelussa on lapsen ja työntekijän välinen luottamuksellinen suhde, joka voi joutua koetukselle useita kertoja. (Hämeen-Anttila 2017, 229). Luottamuksen merkitys sijaishuollossa oleville lapsille nousi esiin useamminkin lähteissä. Sijaishuollossa olevat lapset ovat saattaneet joutua kokemaan useita hylkäämisen kokemuksia monilta eri aikuisilta. Tästä johtuen sijoituksen alussa on hyvin

tyypillistä, että lapsi testaa sijaishuoltoapaikan työntekijöitä, etenkin omaohjaajiaan, miten he kestävät hänen sisäisen pahanolon, joka purkautuu eri tavoin. Lapset, jotka ovat kokeneet hylätyksi tulemisen useasti, olettavatkin, että sama tapahtuu uudestaan. Kun lapsi onkin kokenut, että häntä ei hylätä sietämättömienpienkään puoltensa takia, uskaltaa lapsi alkaa luottaa sijaishuoltoapaikan aikuisiin. (Sinkkonen 2010, 10). Tämä vaatii siis työntekijöiltä lapsen oireiden sietämistä. Hämeen-Anttilan (2017, 229) mukaan ilman luottamuksellista suhdetta lastensuojeluntyöstä tulee pinnallista, eikä ahdistavista ja vaikeista asioista päästä puhumaan ja tätä kautta työstämään koettuja traumoja. Enroos ym. (2017, 306) korostavatkin, että alkuvaiheessa työntekijät keräävät tietoa lapsen rutiineista, tottumuksista, tavoista sekä lapsen elämän historiasta, jotka vaikuttavat lapsen nykyisyyteen.

Aarnio (2018, 143) painottaakin sijoituksen alkuvaiheen merkitystä, niin lapsen kuin vanhemmankin toimijuudelle. Lapsi ja vanhempi tarvitsevat riittävää tukea, jotta pääsevät kriisivaiheen yli ja pystyvät olemaan aktiivisia ja tasavertaisia toimijoita ammattilaisten vierellä. Tutkimuksessa korostettiin sijoituksen tuomaa turvaa, tukea ja tavallista arkea, jotka edesauttavat tilanteen tasoittumista. Turvallisuus onkin lapsen elämässä merkittävä tekijä. Ikonen ym. (2020, 25) tuovat esiin, että sijaishuollossa olevat lapset kokivat melko yleisesti, että heillä on turvallinen olo sijoituspaikassa ja siellä tuntuu hyvältä asua. Lapset kokivat myös sijoituspaikassaan mahdollisuuden noudattaa heille tärkeitä arvoja.

Enroos ym. (2017, 306) tuovat artikkelissaan esille, että merkityksellistä on luoda lapselle turvallisuuden tunne tulovaiheessa sijaishuoltoyksikköön ja silloin on merkittävää eläminen siinä hetkessä ja vastata lapsen tarpeisiin. Turvallisuus tulee esiin esimerkiksi peilatessa kiintymyssuhdeteorian perustaa turvalliselle kiintymykselle, jotka ovat ennakoitavuus ja loogisuus. Lapselle on tärkeää tietää, mitä tulee tapahtumaan seuraavaksi, tänään, huomenna sekä ensi viikolla. (Sinkkonen 2010, 10). Laakso (2009, 136-138) lähestyy väitöskirjassaan lasten kokemaa turvallisuutta sijaishuollossa "arkisen huolenpidon" kautta. Keskustelutuen lisäksi sijaishuoltoapaikassa korostuu arjen rutiinit ja toistot, jotka jäsentävät lapsen elämää ja tuovat turvaa. Arkinen

elämä sijaishuoltopaikassa, johon kuuluu arjen pyörittäminen, lasten asioiden hoitaminen, lasten kanssa oleilu sekä konkreettista huoltamista ja huolehtimista lapsista, tuovat turvaa ja ennakoitavuutta lapsen elämään. Se, että arki on turvallista ja ennakoitavaa lapselle, on tärkeää myös, että lapsi pääsee osallistumaan ja vaikuttamaan arjen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Esimerkiksi sijaishuoltoyksikön lasten viikkokokouksissa, ruokalistojen suunnittelussa ja ostoksilla käynteihin. Tunne osallisuudesta liittyikin voimakkaasti ihmisarvoon, välittämiseen ja huolenpitoon (Barkman ym. 2017, 16). Eli hyvinkin ”tavallisilla ja normaaliin” arkeen kuuluvilla rutiineilla ja asioilla pystytään luomaan turvallisuutta ja luotettavuutta lapsen elämään, jotka taas edesauttavat osallisuuden toteutumista. Lapsen turvalliseen arkeen liittyy vahvasti luotettavat ja ymmärtävät aikuiset, jotka asettavat rajat ja välittävät, eivätkä hylkää (Paasivirta 2020, 215; Westlund & Liukkonen 2020, 230).

5.2 Suhdeperustaisuus

Laakso (2009, 180-182) nostaa väitöskirjassaan esiin lasten ja työntekijöiden välisen suhteen tärkeyden. Tutkimuksessa työntekijät korostivat suhdetyön merkitystä ja kuvatesaans oleellisinta asiaa lasten kanssa toimiessa oli luottamuksellisen suhteen rakentuminen. Työntekijät pitivät suhteen rakentamista haasteellisena, juurikin lasten aiempien kokemusten vuoksi. Lapset olivat saattaneet joutua kokemaan pettymyksiä aikuisia kohtaan, joten luottamusta aikuisiin ei välttämättä juurikaan ollut. Tästä syystä luottamuksen palauttamiseen vaaditaan aikaa ja työtä aikuisilta. Työntekijöiden mukaan luottamussuhdetta lapseen rakennetaan yhdessä olemisen, yhteisen tekemisen sekä lapselle huomiota ja yksityistä aikaa antaen. Selwyn (2015, 3) tuo esiin oman työntekijän merkityksen sijoitetuille lapsille. Lapset pitivät tärkeänä sitä, että heillä on yksi omatyöntekijä, joka on vastuussa heidän hyvinvoinnistaan, kuunteli heidän mielipiteitä ja otti mukaan päätöksen tekoon. Lapset olivat todenneet myös, että sijoituspaikassa oli tärkeää olla muitakin luotettavia ja turvallisia aikuisia, koska omatyöntekijä ei aina ole paikalla. Myös Paasivirta (2020, 213) tuo esiin lapsen arjen

osallisuuden vahvistamista niin, että lapsella on henkilö, johon voi luottaa ja joka tukee ja kuuntelee tarvittaessa. Lapset ovat myös kokeneet tärkeäksi sen, että luotettava aikuinen on kiinnostunut aidosti lapsen mielipiteestä. Välillä voi myös olla, että lapsi tarvitsee aktiivisten työntekijöiden apua ja kannustusta mielipiteensä ilmaisemiseen.

Sijoitetun lapsen ja ohjaajan välistä luottamussuhdetta rakennetaan pääasiassa sijaishuoltopaikan arjessa. Selwyn (2015, 5) korostikin, että lapset kokivat merkittävänä työntekijöiden huolehtimisen arjessa, esimerkiksi kysymällä miten päivä on sujunut. Lahtisen (2018, 24-25) tutkimus puolestaan korostaa retkien merkityksen yhtenä mahdollisuutena tukea suhdeperustaista työskentelyä ohjaajan ja lapsen välillä. Sijaishuoltopaikkojen tekemät retket tarjoavat mahdollisuuden lasten ja työntekijöiden välisten luottamuksellisten suhteiden vahvistamiseen, luomiseen sekä ylläpitämiseen. Retkillä onkin siis mahdollisuus tiivistää lapsien ja ohjaajien välisiä suhteita. Osallisuutta tukevat, luottamukselliset suhteet ja retket mahdollistavat ainutlaatuisena ympäristönä erilaisten äänien kuulumisen ja kertomisen mahdolliseksi. Osallisuutta edistävien kohtaamisten kautta, suhteiden tiivistyminen, kuunteleminen, kertominen sekä kuulluksi tuleminen ovat mahdollisia. Myös Selwyn (2015, 5-6) nostaa esiin omaohjaajan ja lapsen suhteen syventymisen sijoituspaikan ulkopuolella tapahtuvan toiminnan avulla, esimerkiksi yhteisen harrastaminen.

Paasivirta (2020, 214) nostaa esiin lasten toiveet omaohjaajansa kohtaan, jotka ovat omaohjaajan pysyvyys ja luottamus. Omaohjaajan tulisi olla myös sellainen henkilö, joka kertoisi ymmärrettävästi erilaisten päätösten perusteluja, toimisi oikeudenmukaisesti sekä tekisi töitä sydämellään. Westlund ja Liukkonen (2020, 233) painottavatkin, että este luottamuksellisen ja turvallisen suhteen syntyyn onkin suuri työntekijöiden vaihtuvuus sijaishuoltopaikoissa sekä sosiaalityössä.

5.3 Tasavertaisuus ja yhteisöllisyys

Yksi osallisuuden ulottuvuuksista on mahdollisuus kuulua yhteisöön ja kokea itsensä tasa-arvoiseksi yhteisön jäseneksi, samalla on kuitenkin tärkeää ottaa lapsi huomioon

yksilönä. Westlund ja Liukkonen (2020, 234) nostavat esiin yhteisöjen merkityksen lapsen hyvinvoinnille sijaishuollossa sekä vastuun turvallisen yhteisön ja ilmapiirin luomisessa työntekijöille. Mukanaolon ja osallistumisen mahdollisuuksia on siis oltava arjessa, jottei se ole arjen ulkopuolinen asia, vaan kaikkialla ja kaikille läsnä oleva mahdollisuus. Lapsille on tärkeää, että arjessa tehdään asioita yhdessä, kuitenkin niin, että vapaus valita osallistumiseen säilyy. Lapset opettelevat elämään osana yhteisöjä, joten ympärillä olevien aikuisten esimerkki toisten kohtaamisesta ja huomioimisesta on isossa roolissa lasten osallisuuden tukemisessa. (Paasivirta 2020, 213; Stenvall 2021, 177; Hurtig 2006, 191.)

Selwyn (2015, 5) tuo esiin, että lapset pitivät tärkeänä sitä, että heillä on tervetullut olo sijaishuoltoapaikkaan ja he halusivat kokea myös samoja asioita, kuin muut sijaista paikan lapset. Eli toiveena on päästä osaksi sijaishuoltoapaikan yhteisöä. Ympärillä olevilla aikuisilla onkin tärkeä tehtävä olla rakentamassa sellaista ympäristöä, jossa lapsi voi kokea olevansa turvassa, luoda suhteita sekä liittyä asuinyhteisöönsä (Barkman ym. 2017, 16). Tasavertaisuutta huomioon ottaessa onkin tärkeää, että sijaishuoltoapaikassa ympärillä olevat aikuiset kohtaavat lapset tasavertaisesti ja ottavat huomioon jokaisen lapsen yksilöinä. Toiset lapset ottavat luontaisesti oman paikkansa yhteisössä, kun taas toiset kaipaavat enemmän tukea ja apua oman tilan ottamiseen. Kouluterveyskyselyn mukaan suurin osa sijoitetuista lapsista kokee, että heitä kohdellaan reilusti sijaishuoltoapaikassa (Ikonen ym. 2020, 25). Myös kunnioitusta ja puhetapaa, miten työntekijät puhuvat lapsille sekä kohtaamista ilman ennakkoluuloja pidetään tärkeänä (Selwyn 2015, 9).

Sijoitetun lapsen tasavertaisuus yhteisön muihin jäseniin, eli sijaishuoltoapaikan muihin lapsiin on siis tärkeä. Kuitenkin sijaishuoltoapaikan yhteisöön kuuluvat myös sijaishuoltoapaikan työntekijät, eli ohjaajat. Onkin siis tärkeää myös tarkastella tasavertaisuuden kokemusta lapsen ja ohjaajan välillä. Lahtisen (2018, 24) tutkimuksessa nousi esiin lasten ja ohjaajien vuorovaikutussuhteiden muuttuminen lähdettäessä lastenkodista retkelle. Lapset kokivat ohjaajien ja lasten välisen suhteen tasavertaisemmaksi retkiympäristössä, joka oli molemmille osapuolille yhtä outo ja uusi. Vuo-

rovaikutus saa uusia merkityksiä, kun arki vaihtuu retkiympäristöön ja roolit lastensuojelunlapsina ja -ohjaajina saattavat jäädä pois. Kokemukset yhteisössä ja vuorovaikutussuhteessa arvostettuna ja samanarvoisena jäsenenä olemisesta tukevat lasten osallisuutta lastensuojelun institutionaalisuuden luomassa todellisuudessa.

Yhteisöön kuuluminen ei rajoitu pelkästään sijaishuoltopaikan yhteisöön, vaan on tärkeää, että lapsi kiinnittyy laajemminkin yhteiskuntaan. Kuitenkin kiinnittyminen yhteiskuntaan on hankalaa, jos lapsi kokee jäävänsä yksin palvelujen ja yhteisön ulkopuolelle. Ulkopuolisuudentunnetta tukee lapsilla osattomuus, kun taas osallisuus tukee lasten liittymistä yhteisön jäseneksi. (Barkman ym. 2017, 16.) Yhteisöön kuulumista tasavertaisena jäsenenä onkin tärkeää tukea ja ”harjoitella” jo sijaishuollon aikana, jotta lapselle on ehtinyt syntyä kokemusta yhteisöön kuulumisesta ja mahdollisesti hänellä on jo yhteisöjä, joihin kokee kuuluvansa. Pääsääntöisesti lapsen ympärillä sijaishuollossa on paljon turvallisia aikuisia tukemassa osallisuutta ja yhteisöön kuulumista, mutta sijaishuollon päätyttyä tilanne voi olla toinen. Yksi suojaava tekijä lapsilla onkin vahva yhteenkuuluvuuden tunne ja se on vahvasti liitetty ihmisarvoon (Barkman ym. 2017, 16). Myös Westlund ja Liukkonen (2020, 234) korostavat lasten osallisuutta yhteisöihin sijaishuoltopaikan ulkopuolella, kuten kouluun, harrastuksiin, läheisiin ja ystäviin. Sijaishuoltopaikan onkin tuettava lasten kuulumista lapselle tärkeisiin yhteisöihin. Kyseisiä yhteisöjä olisikin tärkeä vahvistaa, kannatella ja tukea eri menetelmin, jotta lapsi kokee olevansa hyväksytty sekä löytää oman paikkansa sekä kokee olevansa arvokas ja osallinen.

5.4 Vaikuttamisen mahdollisuus

Vaikuttamisen edellytyksenä on riittävä tiedonsaanti. Ilman tietoa prosesseista sekä tilanteista on vaikea esittää asioista omaa mielipidettä. Cossar ym. (2016) nostavatkin esiin sen, että lapsi tarvitsee tietoa lastensuojeluprosessista ymmärryksensä ja ikänsä mukaisesti. Lapset kuitenkin saavat tietoa myös muilta, kuin omalta sosiaalityöntekijältään, kuten perheeltään, ikätovereiltaan tai muilta lähellä olevilta ihmisiltä. Lapsen

ja oman sosiaalityöntekijän välinen suhde voikin horjua, jos sosiaalityöntekijä ei näistä lapsen kuulemista asioista puhu. Selwyn (2015, 7-8) tuo esiin, että tiedonpuute lapsella tulevasta voi aiheuttaa pelkoa ja epätietoisuutta. Etenkin siirtymävaiheisiin lapset kokevat tarvitsevansa etukäteen tarpeeksi tietoa ja aikaa käsitellä muutoksia. Lapsille on myös tärkeää kerrata heitä koskevia asioita ja päätöksiä niin, että myös he ymmärtävät tilanteen ja asian merkityksen. Myös Paasivirta (2020, 215) nostaa esiin tiedon merkityksen liittyen sijaishuoltoon ja sijoitukseen, näin lapsi voi paremmin ymmärtää, mitä tapahtuu.

Laakson (2019, 64-72) tutkimuksessa lasten haastatteluista tuli ilmi, että heidän kokemuksen mukaan he eivät voi vaikuttaa isoihin asioihin, kuten sijaispaikan tai koulun valintaan juurikaan. Toisaalta haastatteluissa nousi esiin, että osallisuus sijaishuollossa liittyy myös pieniltä tuntuviin, mutta itse lapsen näkökulmasta tärkeisiin asioihin, esimerkiksi, saako lapsi jäädä koulun jälkeen kavereiden kanssa kahville vai pitääkö lapsen palata koulusta heti sijaishuoltoon. Ikonen ym. (2020, 25-26) nostavat tutkimustuloksissa esiin samankaltaisia kokemuksia lasten vaikuttamismahdollisuuksista. Yli puolet lapsista kokivat mahdollisuuksien hyviksi vaikuttaa asuinpaikan arkeen ja yhteisten sääntöjen laadintaan. Enroos ym. (2017, 304) nostavat artikkelissaan esiin lapsen kaveri- ja läheissuhteiden ylläpidon merkityksen ja välillä niiden haasteellisuuden, juurikin sijaishuoltoon arkisten rutiinien ajallisen jäykkyyden. Lapset kokivat välillä vaivannäön liian suureksi suhteessa yhdessäoloon jäävään aikaan.

Laakson (2019, 64-72) tutkimuksessa haastateltavat nostivat myös tärkeäksi vaikuttamisen aiheeksi mahdollisuuden harrastuksiin, niiden valitsemiseen ja osallistamiseen. Kyseessä ei niinkään ole lapsen oikeuksista vaan mahdollisuudesta olla osallisena ns. tavallisissa lasten yhteisöissä. Ja siihen, että lapsi pääsee vaikuttamaan omaan arkeen ja hänen näkemyksensä otetaan huomioon asioita sopiessa. Lapsen saadessa kokemuksia kuulluksi tulemisesta ja omasta vaikuttamisen mahdollisuudesta, lisäävät ne uskoa, että omaan elämään liittyviin ratkaisuihin on myös jatkossa mahdollisuus vaikuttaa. Eli hyvin pienillä ja arkisilla asioilla on merkitystä lapsen koke-

maan vaikuttamisen mahdollisuuteen. Lapsen sitoutuminen tehtyihin päätöksiin nähtiin myös toteutuvan paremmin, jos tämä on ollut aktiivisesti mukana päätöksenteossa. Tämän lisäksi lapset nostivat yhdeksi keskeiseksi vaikuttamisen keinoksi oman käyttäytymisen. Lasten mukaan heidät otettiin paremmin huomioon, mitä paremmin he käyttäytyivät.

Laakso (2019, 68-72) nosti esille myös, että lapsille asiakassuunnitelma neuvottelut ovat tärkeä paikka osallisuuden toteutumiseen ja vaikuttamisen mahdollisuuteen. Asiakassuunnitelma neuvottelut ovat vakiinnuttaneet paikkansa lasten näkemysten ja mielipiteiden kuulemisen paikkana sekä osallisuuden rakenteena. Tärkeänä askeleena kohti osallisuutta pidettiin sitä, että lapsilla on mahdollisuus olla neuvotteluissa läsnä sekä kertoa oma mielipide. Asiakassuunnitelmat pidetään kuitenkin vain kerran tai kaksi kertaa vuodessa, joten vaikuttamisen hetkiä ei ole kovinkaan usein tarjolla. Selwyn (2015, 18-19) nostaa esiin, että tutkimuksissa suurin osa lapsista ei tiennyt, mitä heidän suunnitelmat pitävät sisällään. Lapset myös kokivat, että haluat olla mukana päätöksenteossa ja etenkin sitä pidetään tärkeänä, että oma sosiaalityöntekijä keskustelee lapsen kanssa ennen päätöksen tekoa. Cossar ym. (2016) havaitsivat tutkimuksessaan, että palaverit voivat olla myös vaikeita paikkoja lapsille, koska he kokevat, ettei heitä kuunnella ja tilanteet ovat stressaavia. Valmistautumista palavereihin pidettiin erittäin tärkeänä. Sijaishuollossa olevien lasten valmistautumista palavereihin onkin tärkeää tukea sijaishuoltoyksikössä. Cossar ym. (2016) mukaan palavereissa olisi tärkeää kysyä myös lapsen näkemystä lastensuojelun palveluista ja prosessista. Lapsilla on myös halu tietää oikeuksistaan sijoitusprosessin eri vaiheissa, etenkin jos ollaan tekemässä muutospäätöksiä, joita lapsi ei halua (Selwyn 2015, 15).

Westlund ja Liukkonen (2020, 232) nostavat esiin Lundyn osallistumisen mallia, jonka avulla voidaan tarkastaa myös, toteutuuko lapsen osallisuus. Malli koostuu neljästä eri elementistä: tila, ääni, yleisö ja vaikutuksen. Tilan täytyy olla lapselle turvallinen paikka ilmaista omia ajatuksiaan ja siihen pitää olla kaikilla lapsilla mahdollisuus. Äänen puolesta lapselle tulee antaa tukea omien mielipiteiden ilmaisemisessa

sekä riittävä tieto. Yleisön tulee kuunnella lasten mielipiteitä ja ajatuksia. Mukana olevien aikuisten tulee varmistaa, että mielipiteet ja ajatukset viedään niille tahoille, joilla on velvollisuus kuunnella. Vaikutus varmistetaan siten, että tahot, joiden on velvollista kuulla ajatukset, ottavat ne tosissaan ja menettelevät tarpeenmukaisesti niiden perusteella. Tehdyt päätökset ja syyt tulee kertoa lapsille ymmärrettävällä tavalla.

5.5 Vastuusosiaalityöntekijän merkitys

Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on suuri vastuu lapsen asioiden hoitamisesta, järjestämisestä sekä päätöksen teosta. Jotta sosiaalityöntekijä kykenee toimimaan lapsen edunmukaisesti, on tämän tärkeä tuntea lapsi mahdollisimman hyvin. Cossar ym. (2016) nostavatkin tutkimuksessaan esiin sen, että yksi tärkeimmistä lapsen osallisuutta tukeva tekijä on lapsen suhde sosiaalityöntekijäänsä ja etenkin suhteen laatu. Luottamusta omaa sosiaalityöntekijää kohtaan pidettiin tärkeänä ja ilman sitä lapset kokivat, että heidän mielipiteensä ja tunteiden ilmaisu jäi vaja- vaiseksi. Luotettavan suhteen rakentaminen vaatii tietenkin sitä, että sosiaalityöntekijä pääsee tapamaan lasta tarpeeksi usein. Omat haasteensa tälle edellytykselle asettaa tietenkin käytettävissä olevat resurssit, asiakasmäärät sekä työntekijöiden suuri vaihtuvuus. Paasivirta (2020, 214) tuokin esiin, että lapset ovat huolissaan työntekijöiden vaihtuvuudesta ja lapset ovat pohtineet keinoja siihen, miten työntekijöitä pystyisi sitouttamaan työhön pidemmäksi aikaa. Suhteen luomista molemmin puolin pidetään tärkeänä.

Lasten näkökulmasta tärkeänä pidetään sitä, että lapsen on helppo tavoittaa sosiaalityöntekijä sekä mahdollisuus tavata omaa sosiaalityöntekijää kahden kesken. Myös LAPE toimintamallissa on otettu huomioon sijaishuollossa olevan lapsen ja sosiaalityöntekijän yhteydenpidon parantaminen, nimittäin yhtenä kehitettävänä osaluena on erilaisten yhteydenottokeinojen kehittäminen (Hoikkala ym. 2018, 30). Myös Ikonen ym. (2020, 33-34) tuovat esiin tutkimustuloksissa, että lapsen ja oman sosiaalityöntekijän yhteydenpito ja kahdenkeskiset tapaamiset ovat merkityksellisiä

sekä ylipäänsä se, että lapsi tietää, kuka hänen oma sosiaalityöntekijänsä on. Osa lapsista ei edes halua tavata omaa sosiaalityöntekijäänsä ja tämä liittyy vahvasti siihen, ettei lapsi tiedä kuka hänen sosiaalityöntekijänsä on. Lapsilla on suurempi halu pitää yhteyttä sosiaalityöntekijäänsä, jos työntekijä on pidempiaikainen. Paasivirta (2020, 213) nostaa esiin, että lapsille on tärkeää sosiaalityöntekijän tapaaminen myös silloin, kuin heillä menee hyvin, ei ainoastaan, kun heillä on ongelmia. Lapset pitävät myös tärkeänä, että sosiaalityöntekijä kunnioittaa lasta, uskaltaa kohdata lapsen sellaisena kuin tämä on sekä välittää hänestä.

Sosiaalityöntekijän tehtävään kuuluu vahvasti arviointitehtävä, joka vaatii tiedonkeräämistä lapsen elämästä ja tilanteesta sekä siihen vaikuttavista tekijöistä. Lapsen tieto on aidosti merkityksellistä, koska ainoastaan lapsi kykenee kuvaamaan todellisuutta sellaisena, kun se hänelle näyttäytyy. Kukaan muu, ei vanhemmat, sijais- huoltopaikan työntekijät tai lapsen oma sosiaalityöntekijä kykene kuvaamaan lapsen kokema todellisuutta tämän puolesta. Lapsen osallisuuden ja tiedon välinen yhteys onkin vahva, jos lapselle ei avata ja kerrota asioita, voi lapsi tehdä oletuksia asiasta. Oletukset voivat taas tuottaa lisätaakkaa lapselle. Sosiaalityöntekijällä onkin vastuu kannustaa ja rohkaista lasta kysymään sekä keskustelemaan lapselle tärkeistä asioista. (Hurtig 2006, 178, 184.)

LAPE hankkeen mallinnusryhmä on ehdottanutkin, että lasten hyvinvointia koskeva tieto kartoitetaan sosiaalityöntekijän ja lapsen välisen vuorovaikutuksen keinoin lapsiystävällisesti ja vuorovaikutteisesti sekä kirjaamisessa käytetään avoimen ja lapsiystävällisen dokumentoinnin menetelmiä. Mallinnusryhmän mukaan uuden toimintamallin käyttöönoton myötä esimerkiksi lasten ja heidän perheidensä osallisuus voimistuu ja heillä on paremmat mahdollisuudet käsittää ja vaikuttaa omaan tilanteeseen sekä arvioida sijaishuollon onnistumista. Ja osallisuutta tukiessa huomioidaan lapsen osallistumisen takaamiseksi luodut eettiset periaatteet. Uudessa toimintamallissa korostettiin myös lapsen paremmista yhteydenottokeinoista ja -tahoista. (Hoikkala ym. 2018, 29-30.) Haastatellessa sijaishuollossa olevia lapsia havaittiinkin, että lapset eivät tiedä sosiaalityöntekijän nimeä tai yhteystietoja ja pääasiassa he tapaavat sosiaalityöntekijäänsä asiakassuunnitelmapalaverissa. Lapset myös harvoin ottavat

itse yhteyttä sosiaalityöntekijäänsä. (Laakso 2019, 50.) Tämäkin puoltaa sitä, että lapsen yhteydenottokynnystä omaan sosiaalityöntekijäänsä tulisi madaltaa kaikin mahdollisin keinoin. LAPE hankkeessa onkin tullut kehittämisohjeistukseksi, että lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän velvoitteiden noudattamista tulisi vahvistaa ohjeistuksella ja koulutuksessa, esimerkiksi lapsen henkilökohtainen tapaaminen tulisi toteutua useammin (Hoikkala ym. 2018, 31). Säännöllisemmät tapaamiset sosiaalityöntekijän ja lapsen välillä lisäisivät lapsen omaa ääntä sekä osallisuutta. Lapsen osallisuuden voi ajatellakin olla hyvin vaikea toteuttaa, jos lapsi ei pääse tapaamaan riittävän usein henkilöä, joka kuitenkin tekee vaikuttavuudeltaan isoja päätöksiä lapsen arkea koskien. Määritellessään oman hyvinvointinsa kannalta tärkeitä tekijöitä, huostaanotetut lapset nostivat vanhemmuussuhteiden rinnalle suhteet laitoksen työntekijöihin ja sijaisvanhempiin sekä sosiaalityöntekijäänsä. (Laakso 2019, 44.) Sosiaalityöntekijän ja lapsen välinen suhde ei siis ole yhdentekevä.

Oman vastuusosiaalityöntekijän merkitys on tärkeä myös lapsen vanhemmalle. Aarnio (2018, 137-138) nostaa tutkimuksessaan esiin sen, että etenkin sijoituksen alkuvaiheessa vanhemmat kaipaavat tukea ja riittävää tiedonsaantia liittyen sijoitukseen, niin sosiaalityöntekijältä, kuin laitoksen työntekijöiltä. Sijoituksen alkuvaihetta Aarnio kuvailee tutkimuksessaan kriisivaiheeksi, joka voi olla shokki niin lapselle kuin vanhemmalle. Riittävä tuki ja tiedonsaanti lisäävät lapsen sekä vanhemman toimijuutta, jonka myötä myös itse osallisuuden toteutuminen helpottuu. Myös Selwyn (2015, 6) korostaa samoja asioita oman sosiaalityöntekijän merkittävydestä, kuin muut. Lapset pitävät merkittävänä, että heidän on helppo tavoittaa sosiaalityöntekijä ja tällä on heille ja heidän asioilleen tarpeeksi aikaa, myös työntekijän pysyvyys koettiin merkittävänä asiana.

6 YHTEENVETO

Yhteenvetona voidaan todeta, että osallisuus on moniulotteinen asia, joka toteutuu erilaisissa konteksteissa sekä ilmentyy monella eri tapaa. Lapsen osalta osallisuuden voidaan sanota toteutuneen, kun lapsi tuntee olevansa osallinen, arvokas osa jotain kokonaisuutta, tullessaan kohdatuksi, nähdyksi ja kuulluksi. Osallisuus koostuu omaan elämään vaikuttamisesta sekä johonkin kuulumisesta. Osallisuus on myös omien ”asioiden sisällä olemista” ja ymmärrystä omaan elämään liittyvistä kokemuksista. (Inkinen 2018, 52; Barkman ym. 2017, 16.) Lapsen osallisuuden toteutuminen vaatii kuitenkin ympärillä olevien aikuisten apua ja tukea. Kirjallisuuskatsausta tehdessäni huomasin, että lapsen osallisuutta sijaishuollossa voidaan tukea monin eri tavoin lapsen arjessa ja elinympäristössä. Tämä tieto on mielestäni helpottavaa, sillä osallisuus on lapselle tärkeä koetun hyvinvoinnin ulottuvuus (Ikonen ym. 2020, 11).

Analyysivaiheessa jaoin aineiston pohjalta lapsen osallisuutta tukevat tekijät viiden eri teeman mukaan: luottamus ja turvallisuus, suhdeperusteisuus, tasavertaisuus ja yhteisöllisyys, vaikuttamisen mahdollisuus sekä vastuusosiaalityöntekijän merkitys. Teemojen sisältöjen rajat ovat osittain häilyviä ja käsitellyt asiat limittyivät osittain toisiinsa. Luottamuksen ja turvallisuuden osalta keskeisimmiksi tekijöiksi nousivat sijoituksen alkuvaiheen onnistuminen, luotettavat aikuiset, turvallinen arki ja sijaishuolto paikka, ennakoitavuus sekä arkinen huolenpito (Aarnio 2018; Enroos ym. 2017; Laakso 2009; Paasivirta 2020; Westlund & Liukkonen 2020.) Turvallisuus korostui monessa eri lähteessä ja siitä voidaan päätellä, että se heijastaa monen lapsen arkea

ennen sijaishuoltoon pääsyä. Turvallinen ja luotettava arki rauhoittavat lapsen elämää, jolloin voimavaroja jää myös muuhun elämään. Osallisuuden kannalta onkin tärkeää, että lapsi voi luottaa ja kokea ympäristönsä turvalliseksi, jossa on mahdollista kertoa oma mielipide.

Suhdeperustaisuuden osalta selkeästi esiin nousi oman työntekijän, eli omaohjaajan merkitys lapselle. Omaohjaajalta toivotaan luotettavuutta, pysyvyyttä, aitoa kiinnostusta sekä arkista huolenpitoa. Suhteen koettiin muodostuvan sijaishuoltopaikan arjessa, mutta sen syventymistä tukevat sijaishuoltopaikan ulkopuolelle lähteminen sekä kahdenkeskinen aika. (Laakso 2009; Lahtinen 2018; Paasivirta 2020, Selwyn 2015; Westlund & Liukkonen 2020.) Luotettavan omaohjaajan myötä lapsi uskaltaa tuoda paremmin esille omat ajatukset ja mielipiteet, jotka mahdollistavat lapsen osallisuuden. Omaohjaajasta voikin muodostua lähin aikuinen lapselle sijaishuoltopaikassa.

Tasavertaisuuden ja yhteisöllisyyden osalta tärkeäksi lapset kokevat sen, että kuuluvat johonkin yhteisöön sen tasavertaisina jäseninä sekä kokevat olonsa tervetulleeksi. Yhteisöön kuulumista tulee harjoitella, niin sijaishuoltopaikassa, kuin myös muissa yhteisöissä, työntekijöiden tulee huomioida ja kohdella lapsia tasapuolisesti sekä kunnioittavasti. (Ikonen ym. 2020; Paasivirta 2020; Selwyn 2015; Westlund & Liukkonen 2020.) Lapsen osallisuus vahvistuu tämän kuuluessa yhteisöihin ja niitä on tärkeä harjoitella arjessa sekä sijaishuoltopaikan ulkopuolella, sillä sijaishuollon jälkeen lapsen olisi tärkeää päästä kiinnittymään muihin yhteisöihin.

Lapsen vaikuttamisen mahdollisuutta puolestaan lisäävät riittävä tieto, etenkin muutos- ja siirtymävaiheissa, kokemus vaikuttamisen mahdollisuudesta, esimerkiksi harrastuksiin ja läheisiin liittyen. Asiakassuunnitelman neuvottelut koettiin vaikuttamisen paikkoina, mutta ennen neuvottelua lapsen valmistautuminen on tärkeää, jotta hän kykenee tuomaan omat mielipiteet ja ajatukset esille. (Cossar ym. 2016; Enroos ym. 2017; Ikonen ym. 2020; Laakso 2019; Paasivirta 2020; Selwyn 2015.) Ilman riittävää tiedonsaantia lapsen on haastava muodostaa omia ajatuksia ja tuoda mielipidettään julki. Lapsen oman mielipiteen julkittaminen saattaa usein myös vaatia turvallisen ja luotettavan aikuisen apua ja tukea.

Lapsen vastuusosiaalityöntekijällä on iso rooli lapsen asioista vastaamisesta sekä päätöksiensä tekemisessä. Lapset kokevatkin merkittävänä oman suhteensa sosiaalityöntekijänsä. Suhde rakentuu ajan myötä ja siihen vaikuttavat sosiaalityöntekijän tavoittaminen, tapaamiset kahden kesken, yhteydenpito, luotettavuus sekä pysyvyys. (Cossar ym. 2016, Ikonen ym. 2020; Laakso 2019; Paasivirta 2019; Selwy 2015.) Lapsen osallisuuden kannalta suhde omaan sosiaalityöntekijään on välttämätön. Ilman sitä lapsen osallisuus jää vajavaiseksi lapsen omissa asioissa. Tästä syystä tätä suhdetta on todella tärkeä tukea ja rakentaa. Mikä osaltaan saattaa olla haastavaa suuren vaihtuvuuden vuoksi.

Tutkielmassa esille nousseista teemoista voi havaita kerroksellisuuden. Ensimmäisellä portaalla on luottamus, jonka päälle rakentuu luottamussuhde työntekijän kanssa, kolmannella portaalla lapsi kokee itsensä tasavertaiseksi yhteisön jäseneksi, neljännellä lapsi kokee pysyvänsä vaikuttamaan omiin asioihinsa ja viidennellä lapsella on luotettava ja turvallinen suhde omaan sosiaalityöntekijäänsä. Osa-alueet tukevat toisiaan ja osittain limittyvät yhteen, jonka vuoksi yksi puutteellisesti toteutunut osa-alue voi häiritä toista. Yhdistävänä asiana lapsen osallisuutta tukevista tekijöistä pidän sitä, että niiden toteuttaminen ei vaadi mitään erityistä taitoa, jota lapsen ympärillä olevat aikuiset eivät voisi oppia. Kyseessä on enemminkin hyvin tavallisista ja arkisista asioista, jotka ovat toteutettavissa ja huomioitavissa lapsen jokapäiväisessä elämässä. Painotan aikuisten vastuuta siitä syystä, että osallisuus kuuluu jokaiselle lapselle, sitä ei tarvitse erikseen ansaita. Sijaishuollossa olevien lasten osallisuutta tukevien tekijöiden tukeminen ja juurruttaminen lapsen arkeen laajasti on tärkeää, jotta kaikilla lapsilla on mahdollisuus osallisuuteen, sijaishuolto paikasta riippumatta.

Lapsen osallisuutta lastensuojelussa on tutkittu paljon ja osallisuutta tukevia tekijöitä on tunnistettu. Jatkotutkimuksen kannalta näen merkittävänä sen, miten lapsen osallisuutta tukevat tekijät saadaan käytäntöön kaikissa sijaishuoltopaikoissa maanlaajuisesti, sillä osallisuus kuuluu kaikille lapsille.

LÄHTEET

- Aarnio, Noora. 2018. Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa – Miten ammattilaiset voivat tukea nuorta ja hänen vanhempiaan sijoituksen alkuvaiheessa? Teoksessa Päivi, Petrelius & Pia, Eriksson (toim.) Uudistuva lastensuojelu – kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa. Helsinki: PunaMusta Oy, 136–149.
https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137112/URN_ISBN_978-952-343-208-6.pdf. Luettu 18.10.2021
- Bardy, Marjatta & Heino, Tarja. 2013. Katsaus lastensuojelun toimintaympäristöihin. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Tampere: Juvenes Print, 13–42.
- Barkman, Johanna & Inkinen Helena & Isoniemi, Sami & Vario, Pipsa. 2017. Muutosvoimaa – Kohti nuorten kokemusasiantuntijuutta lastensuojelussa. Pesäpuu Ry.
- Cossar, Jeanette & Brandon, Marian & Jordan, Peter. 2016. 'You've got to trust her and she's got to trust you': Children's views on participation in the child protection system. *Child & Family Social Work*, 21(1), 103–112.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/cfs.12115>. Luettu 15.01.2022.
- Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Helavirta, Susanna & Laakso, Riitta & Pösö, Tarja. 2017. Vuosi huostassa. Lastensuojelun aikatietoista tarkastelua. *Janus* vol. (4), 297–311. <https://journal.fi/janus/article/view/59630/27926?acceptCookies=1>. Luettu 17.01.2022.
- Pösö, Tarja. 2016. Epilogi. Teoksessa Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Pösö, Tarja. (toim.). 2016. Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 316–322.
- Hakalehto, Suvianna. 2016. Lastensuojelua koskeva sääntely ja päätöksenteko. Teoksessa Hakalehto Suvianna & Toivonen Virve (toim.) Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki: Kauppakamari, 33–37.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja. 2013. Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Tampere: Suomen Yliopistopaino, 149–164.
- Hurtig, Johanna. 2006. Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Rorsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Torronen, Maritta (toim.) Lapset ja sosiaalityö – Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-Kustannus, 167–194.
- Hoikkala, Susanna & Kojo, Raija & Tervo, Jaana & Aaltonen, Teija. 2018. Sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan malli. Kohti lapsikeskeistä ja lapsenoikeusperustaista toimintatapaa. Terveiden ja hyvinvointilaitoksen julkaisu. Helsinki: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino.
https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/132271/URN_ISBN_978-952-302-855-5.pdf

- Hämeen-Anttila, Lotta. 2017. Lasten ja perheiden sosiaalipalvelut. Teoksessa Kananoja, Aulikki & Lähtinen, Martti & Marjamäki Pirjo (toim.) Sosiaalityön käsikirja. Talinna: Tietosanoma, 216–246.
- Ikonen, Riikka & Eriksson, Pia & Heino, Tarja. 2020. Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi ja palvelukokemukset. Kouluterveyskyselyn tuloksia. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140595/URN_ISBN_978-952-343-570-4.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Luettu 15.01.2022.
- Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Saija & Keto-Tokoi, Anna (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. 2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137112/URN_ISBN_978-952-343-208-6.pdf Luettu 24.10.2021.
- Laakso, Riitta. 2009. Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityössä. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/66529/978-951-44-7808-6.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Luettu 24.10.2021.
- Laakso, Riitta. 2019. ”Ne näki musta”. Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137484/URN_ISBN_978-952-343-267-3.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 24.10.2021.
- Lahtinen, Jenni. 2018. ”Ehkä se yhdessäolo ja puhuminen ja niinku kuunteleminen...” Osallisuutta ja vuorovaikutussuhteita tukevia kohtaamisia lastenkotien retkillä. Teoksessa Päivi, Petrelius & Pia, Eriksson (toim.) Uudistuva lastensuojelu – kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa. Helsinki: PunaMusta Oy, 24–31. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137112/URN_ISBN_978-952-343-208-6.pdf Luettu 18.10.2021.
- Lastensuojelulaki. (417/2007). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417#L14P83> Luettu 06.10.2021.
- Lastensuojelun käsikirja. 2021a. Lapsen osallisuus. <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lapsen-osallisuus> Luettu 18.10.2021.
- Lastensuojelun käsikirja. 2021b. Mitä lastensuojelu on? <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/mita-on-lastensuojelu> Luettu 18.10.2021.
- Muukkonen, Tiina. 2013. Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Tampere: Juvenes Print - Suomen Yliopistopaino, 165–175.
- Paasivirta, Anukka. (2020). Omia oikeuksia ja osallisuutta hakemassa – lastensuojelua kokeneiden nuorten näkökulma Nuorten päivistä vuosilta 2011–2019. Teoksessa Heino Tarja (toim.) Mikä auttaa? Tutkimusperustaiset ja käytännössä toimivat työmenetelmät teininä sijoitettujen lasten hoidossa. Helsinki: Punamusta Oy, 207–219.

- https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140861/RAP2020_012_Mik%C3%A4%20auttaa_22022021.pdf?seq Luettu 20.01.2022.
- Puusa, Anu. 2020. Näkökulmia laadullisen aineiston analysointiin. Teoksessa Puusa Anu & Juuti Pauli (toim.) Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Tallinna: Gaudeamus Oy, 145–156.
- Saastamoinen, Kati. 2010. Lapsen asema sijaishuollossa – Käsikirja arjen toimintaan. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Salminen, Ari. 2011. Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopistojulkaisuja. https://www.uwasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf Luettu 24.10.2021.
- Selwyn, Julie. (2015). Children and young people’s views on being in care. A literature review. Bristol: University of Bristol. <https://coramvoice.org.uk/wp-content/uploads/2021/01/Childrens-views-lit-review-FINAL-2.pdf> Luettu 20.01.2022.
- Shier, Harry. (2001). Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. *Children & Society*, vol 15, 107–117.
- Sinkkonen, Jani. 2010. Mikä lastenkodin arjessa hoitaa? Teoksessa Kiiskinen, Pirjo & Eskelinen, Tuija (toim.) Iskä, äiskä, omahoitsu ja mä siltaa rakentamassa. Käsikirja sijaishuollon ammattilaisille. Forssan kirjapaino, 9–12.
- Stenvall, Elina. 2021. Lapsen arkinen osallisuus – mistä lapselle syntyy kokemus, että voi osallistua ja vaikuttaa? Teoksessa Tulensalo, Hanna & Kalliomeri, Reetta & Laimo, Janica (toim.) Kohti lapsen näköistä osallisuutta. Suomen Uusiokuori Oy ,176–185.
- STM. 2020. Kuntoutuksen uudistamisen toimintasuunnitelma vuosille 2020–2022. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162622/STM_2020_39.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 07.02.2022.
- Thomas, Nigel. (2002). Children, family and the state. Decision-making and child participation. Bristol: Policy Press.
- Tulensalo, Hanna & Kalliomeri, Reetta & Laimo, Janica. 2021. Kohti lapsen näköistä osallisuutta. Pelastakaa Lapset ry. https://pelastakaalapset.s3.eu-west-1.amazonaws.com/main/2021/05/26065529/valmis_kohti-lapsen-nakoista-osallisuutta.pdf Luettu 09.11.2021.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli. 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Yleissopimus lapsen oikeuksista. (60/1991)
https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060/19910060_2
Luettu 20.01.2022.